

6
ACADEMIA ROMANA.

RAPORTŪ ASUPRA CĂLĂTORIEI
LA
RUINELE SARMISAGETUSEI

ȘI A INFORMAȚIUNILORŪ

ADUNATE LA FAȚA LOCULUI, ÎN ANULŪ 1882,

DE

GEORGE BARITIU,

Membru Academiei Române.

EXTRASŪ DIN ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE, SERIA II, TOM. VII, SECT. II.
MEMORII ȘI NOTIȚE.

BUCURESCI
TIPOGRAFIA ACADEMIEI ROMANE (LABORATORII ROMÂNI)
26. STRADA ACADEMIEI. 26.
1883.

R A P O R T Ū

ASUPRA CĂLĂTORIEI LA RUINELE SARMISAGETUSEI ȘI A INFORMAȚIUNILORŪ ADUNATE LA FAȚA LOCULUI, ÎN ANULŪ 1882

În urmarea scirilorŭ venite în anulŭ espiratŭ la acestŭ corpŭ academicŭ despre săpăturile, cari erau să se întreprindă în ruinele Sarmisagetusei (Ulpia traiană) de către o societate istorică și arheologică, d-vóstră ați bine-voitŭ a'mi încredința onorifica misiune ca să călătorescŭ la fața locului, cu scopŭ de a culege în *interesulŭ sciinței* informațiunŭ relative la acea întreprindere.

Înainte de a supune la cunoșcința d-vóstră pre câtŭ se póte mai pe scurtŭ rezultatele cercetărilorŭ mele, permitŭ îndată acilea, că distanța de la Sibiiŭ până la străvechia capitală a Daciei este una de dece poște austriace. De fa Sibiiŭ până la *Deva* călătoria se face pe drumŭ de ferŭ; de acolo la *Hunedóra*, vechia reședință a gloriose familii a Corvinilorŭ, cu poșta, și de la *Hunedóra* prin orașulŭ *Ha-ŭ țegu* la ruinele Sarmisagetusei, adecă la satulŭ de astă-đi *Grădiștea*, cu trăsura privată.

Amŭ plecatŭ de la Sibiiŭ în 17|29 Maiŭ séra și la 18|30 amŭ ajunsŭ la *Deva*, unde amŭ statŭ în acea đi cu scopŭ de a mă informa, decă se va putea, de către unŭ membru ai societăței arheologice despre stadiulŭ în care va fi ajunsŭ realizarea planului la săpăturile de care se intereséză toți ómenii sciinței. În *Deva* aflaiŭ numai atâta, că tînéra societate arheologică din locŭ, fórte zelósă în esecutarea planului sěŭ, a și adunatŭ preste douė miŭ obiecte de diverse speciŭ, nu numai de la Sarmisagetusa, ci și din alte localități ale vastului comitatŭ alŭ *Hunedórei*, care, cu escepciune de teritoriulŭ cetăței *Alba-Iulia*, din comitatulŭ limitrofŭ, este în tótă *Transilvania*

celu mai bogatü de anticitäți, nu numai din periodulu domniei romane, ci și din secolii 15 și 16. Mai departe mi s'a spusü, că și guvernulu Ungariei a întinsü acelei societăți o prea modestă subvențiune de 500 fl. (circa 1250 franci); în fine, că societatea s'arü fi apucatü și până acuma de săpături, anume în amfiteatru, darä locuitorii particulari ai comunei, ca proprietari ai acelorü ruine, îi facü cele mai mari dificultăți cerëndü pe pogonulu (jugulu) de agru prețü mai multü de câtü îndecitü, prețü pe care societatea nu e în stare să-lü plătescă, pe câtü timpü ea dispune de unü capitalü förte micü în comparațiune cu spesele prevëdute; se sperä însä, că în comuna Grădiștea preste puținü se va face așa numita comasațiune, când apoi autoritățile respective vorü întocmi lucrulu așa, că ruinele se cadä în partea proprietarulu mare, care astä-đi este în acea comunä ilustrulu comite Melchiorü Lonyay, fostü înainte cu câți-va ani Ministru de finanțe și apoi ministru presedinte, iarä locuitorilorü pe ale cărorü locuri se aflä ruinele, li se vorü separa locuri aequivalente din alodiatura boierulu. Comitele Lonyay adecä avuse generositatea de a permite societăței archeologice, că pe locurile curței, precum se đice în Ardealü, adecä pe lanurile boieresci să pötä săpa ori și unde, fără nici o desdaunare.

Acestea și alte informațiuni culese în Deva, mă îndemnarä să-mi accelerezü călëtoria, cu atâtü mai virtosü, că eü de la Hunedóra înainte nu mai cunosceamü așa numita țera Hațegulu, limitrofä cu Oltenia, și simțiamü imperiösa necesitate de a mă convinge în persoanä despre importanța *actualä* a ruinelorü de la Sarmisagetusa, exploatate, cum amü đice, de lume și țerä, descrise mai desü ca de ani una sutä încöce de către mulți călëtori, nu numai archeologi de profesiune, ci și numai simplii diletanți.

În Hunedóra mă apucä ploii mari, cari mă ținurä douë đile pe locü. A treia đi diminéța, după ce se mai înseninä, plecaiü însoțitü de unü ginere alü meü preste pădurii înainte spre Hațegü, cu träsura descoperitä; darä în pădurile Silvasulu ne apucä din noü o plöiä torențialä, care ne urmări până în Hațegü și străbätëndü prin

tóte vestmintele, în câtă nu simțirămă nici o trebuință de a mai lua și altă baie rece.

Hațegulă este ună orășelă cu poporațiune în partea sa cea mai mare românescă, care se închină D-șeului părinților în două biserici frumoșe, sub conducerea a doî protopopl zeloși, amici ai sciințelor; amă regretatū însă fórtē că n'amă fostū fericitū a-le cere consiliulă frățescū asupra scopului călătoriei mele, căci unulū se afla la unū Sinodū bisericescū de mare importanță în acéstă epocă pentru afacerile eclesiastice din Transilvania, iară altulū, ca inspectorū de scóle, pusū din partea mitropoliei, absentă la esamene.

În ziua de *Constantinū și Elena* (21 Maiū st. v.) ajunserămă de la Hațegū în 2¹/₂ ore la *Gradiște*. Protopopulū era și aici dusū pe sate totū la esamene; amă fostū însă primitū de Notariulū comunei, unū maghiarū înaintatū în etate, care locuindū de mulți anī în acea comună, cunoscea firesce tóte ruinele pre câtū ele se maș află deasupra pământului, ne informă despre mulțime de obiecte prețioșe, cărate de colo în totū timpulū, nu numai de către proprietari de prin acelū ținutū, ci și de către străini; adaoșe însă, că de când s'a formatū societatea istorică și archeologică în Deva, se pórtă mare grijă, chiarū și prin organele politice administrative, ca ori-ce obiectū anticū de óre-și ce valóre s'arū observa ca descoperitū de către locuitori, îndată să fiă cumpăratū pentru museulū societății. De altmintrea măsura acésta e luată pentru tóte comunele din acelū districtū.

Buna măsura este acésta, spre a mai înfrēna vandalismulū în câtū-va, este însă luată cu sute de anī mai târđiū de câtū arū fi trebuitū să se ia în totū coprinsulū Daciei și cu atâtū mai virtosū în capitale centrale, în capitalele celorū *trei Daciū*, în *coloniū*, în *municipie*, în *castre stative*, în *castele*, în *specule* saū turnuri de pază-cum și în valuri (Vallum Valla) (1). De s'arū fi luatū de multū o măsură ca acésta, istoria vechiă, chiarū și din evulū mediū, a acestorū țeri, arū diferi fórtē multū de cea actuală plină de lacune, de corecturi și conjecturi.

(1) Numite de către poporū în provinciile Daciei «*Șanțurile lui Traianū*».

Voindă a-mi face o idee, de și numai superficială despre întinderea explorațiilor și săpăturilor cari ar fi a se începe în acele ruine ale Ulpiei traiane, mă luai după scurta descrițiune publicată de repausatulă archeologă M. I. Ackner, în anul 1857, care însă decă s'ar redacta în zilele acestea, ar eși multă modificată.

Amă începută îndată de la intrarea în comuna sătescă, unde se află ruinele *amfiteatralui*, din care însă nici o parte de ziduri nu se mai vede de asupra pământului, căci totu ce a existat până jos la așa numitulă soclă ală edificiului, a dispărut, unde? vom afla îndată, iară restulă jură împrejură era acoperit cu iarbă desă, sub care însă simțiai că calci pe petre. Locul unde a fost ușile sa mai bine portalele, se mai cunoscă foarte bine, două la mijloc și una în capetul de către răsărit. În spațiul din lăuntru erau două sămănături crescute și prea frumoșe, una de grău curat și alta de orđă, în câtă vedându-le trebuiai să-ți aduci la momentă aminte sentința lui Virgiliu : *Iam seges est ubi Troia fuit.*

În ți de serbătore fiindă omeni pe a casă, curendă se și adunară căți-va împrejură de noi, dintre cari unulă mai fruntaș din comună cunoscută de aprópe cu ginere-meu. Într'aceea noi aflaserăm, că proprietariilă acelu și aceloră ruine ceruseră ca preț de vânđare, 1300 fl. val. austr. (circa 3300 franci). Noi încercarăm să capacităm, ca se dea locul în schimb pentru altele multă mai bune de cultivat, unde să nu-și frângă în fiă-care ană ferulă plugului, iară după acéta să câștige satulă întregă sume mari de bani atunci, când se voră apuca cărturariilă se sape aici totă cu ajutorulă sătenilor.

«Ci că bine ară fi și așa,» fu răspunsulă laconic ală unuia dintr'ênșii.

De aci luaramă pe colină în sus, către fostulă odinióră *Castrum*, căruilă locuitoriilă îi țiică astă-đi *Cetate*. Archeologiilă pună circumferința castrului militară la 1200 (una miă două sute) stânjinilă de Viena; dară vai, astă-đi nu mai staă nici măcară resturilă ale zidurilor, câte se mai vedeau pe suprafață până înainte cu 30—40 de ani; de altă parte, în totă percursulă pedestru, ca de 20 minute treci pin-

tre mai multe împrejurări de p $\acute{e}$ tră, cum am $\acute{u}$ $\acute{d}$ ice, ziduri uscate, cu care locuitorii își impresurară live $\acute{d}$ ile și agrii lor $\acute{u}$, cu petre luate at $\acute{a}$ t $\acute{u}$ din castru c $\acute{a}$ t $\acute{u}$ și din alte edificii, cum temple, basilice și alte locale publice și private, ale c $\acute{a}$ ror $\acute{u}$ urme se v $\acute{e}$ d $\acute{u}$ pretutinden $\acute{i}$ pe unde a $\acute{u}$ stat $\acute{u}$ ele. Din unele a $\acute{u}$ mai remas $\acute{u}$ numai boltele suterane. Ce se va fi afl $\acute{a}$ nd $\acute{u}$ mai afund $\acute{u}$ sub sc $\acute{o}$ r $\acute{c}$ ța p $\acute{a}$ m $\acute{e}$ ntului, se va sci numai d $\acute{e}$ c $\acute{a}$ se vor $\acute{u}$ întreprinde s $\acute{a}$ p $\acute{a}$ turi sistematice.

De la cetate ne înt $\acute{o}$ rser $\acute{a}$ m $\acute{u}$ în sat $\acute{u}$, pe care-l $\acute{u}$ luar $\acute{a}$ m $\acute{u}$ dea-lun-gul $\acute{u}$ și latul $\acute{u}$ preste tot $\acute{u}$ pre unde un $\acute{u}$ de $\acute{s}$ tept $\acute{u}$ c $\acute{a}$ l $\acute{e}$ uz $\acute{u}$ s $\acute{a}$ t $\acute{e}$ n $\acute{u}$ ne conduse, c $\acute{a}$ ci notariul $\acute{u}$ ne l $\acute{a}$ sase inc $\acute{a}$ de la amfiteatru, de unde se înt $\acute{o}$ rse la afacerile sele. Satul $\acute{u}$ întreg $\acute{u}$ este pus $\acute{u}$ pe o parte a planului înclinat $\acute{u}$ spre o vale, precum se vede limpede c $\acute{a}$ fusese situat $\acute{a}$ și capitala întreg $\acute{a}$; aceea c $\acute{o}$ st $\acute{a}$ însă pare a fi mult $\acute{u}$ accidentat $\acute{a}$, în c $\acute{a}$ t $\acute{u}$ adec $\acute{a}$ locuin $\acute{t}$ ele și cur $\acute{t}$ ile s $\acute{a}$ tenilor $\acute{u}$ sunt $\acute{u}$ a $\acute{s}$ edate parte mare pe ruine antice. Mergeam $\acute{u}$ încet $\acute{u}$, pe neregulatele strade, oprindu-ne la t $\acute{o}$ t $\acute{a}$ casa pe unde ni se spunea c $\acute{a}$ este c $\acute{a}$ te ceva demn $\acute{u}$ de v $\acute{e}$ -d $\acute{u}$ t $\acute{u}$. Cu c $\acute{a}$ te-va s $\acute{e}$ pt $\acute{e}$ m $\acute{a}$ ni mai înainte arseser $\acute{a}$ unele case și alte apartinen $\acute{t}$ e economice. Un $\acute{u}$ econom $\acute{i}$ se și apucaser $\acute{a}$ de repararea caselor $\acute{u}$. Ce $\acute{i}$ cari zidia $\acute{u}$ din p $\acute{e}$ tră, luar $\acute{a}$ material $\acute{u}$ din ruine. Cu acea ocaziune s $\acute{a}$ p $\acute{a}$ ndu-se și c $\acute{a}$ te un $\acute{u}$ fundament $\acute{u}$, $\acute{o}$ men $\acute{u}$ iar $\acute{a}$ și mai aflar $\acute{a}$ unele obiecte antice, cari apoi t $\acute{o$ te c $\acute{a}$ l $\acute{e}$ torir $\acute{a}$ la *Deva*. La o cas $\acute{a}$ aflar $\acute{a}$ m $\acute{u}$ un $\acute{u}$ monument $\acute{u}$ p $\acute{a}$ trat $\acute{u}$ din p $\acute{e}$ tră cioplit $\acute{a}$ cu o lung $\acute{a}$ inscrip $\acute{t}$ iune latin $\acute{a}$ apr $\acute{o}$ p $\acute{e}$ t $\acute{o}$ t $\acute{a}$ întreg $\acute{a}$. Nu mi-am $\acute{u}$ luat $\acute{u}$ os-ten $\acute{e}$ la ca s $\acute{a}$ o citesc $\acute{u}$, dup $\acute{a}$ ce aflai $\acute{u}$ c $\acute{a}$ un $\acute{u}$ membru al $\acute{u}$ societ $\acute{a}$ ții archeologice apucase a o calca și decopia, prin urmare c $\acute{a}$ și e $\acute{u}$ ca membru al $\acute{u}$ aceleia o voi $\acute{u}$ avea la timpul $\acute{u}$ s $\acute{e}$ $\acute{u}$.

D $\acute{a}$ nd $\acute{u}$ pe vale în jos $\acute{u}$, steter $\acute{a}$ m $\acute{u}$ la casa omului în a c $\acute{a}$ rui curte se aflase *pavimentul $\acute{u}$ de mosaic $\acute{u}$* , despre care acest $\acute{u}$ corp $\acute{u}$ academic $\acute{u}$ fusese însciin $\acute{t}$ at $\acute{u}$, c $\acute{a}$ s' $\acute{a}$ r $\acute{u}$ mai afla din el $\acute{u}$ un $\acute{u}$ rest $\acute{u}$, c $\acute{a}$ însă proprietarul $\acute{u}$ s $\acute{a}$ t $\acute{e}$ n $\acute{u}$ il $\acute{u}$ are ascuns $\acute{u}$ sub un $\acute{u}$ cotine $\acute{t}$ $\acute{u}$, în care-și ține caprele, iar $\acute{a}$ din Mosaic $\acute{u}$ vinde la c $\acute{a}$ l $\acute{e}$ torii str $\acute{a}$ in $\acute{i}$ c $\acute{a}$ te 1 florin $\acute{u}$ bu-c $\acute{a}$ țica. În adev $\acute{e}$ r $\acute{u}$ a $\acute{s}$ a a și fost $\acute{u}$; acum însă nu mai are ce vinde din l $\acute{a}$ untrul $\acute{u}$ cotețului, de unde a $\acute{u}$ disp $\acute{a}$ rut $\acute{u}$ mai t $\acute{o$ te petricelele, iar $\acute{a}$ pre bietul $\acute{u}$ țeran $\acute{u}$ nu-l $\acute{u}$ t $\acute{a}$ ia mintea, p $\acute{o$ te din norocire, în inte-

resulū sciinței, ca să descopere mai departe stricându acelū micū adăpostū și depărtându pământulū. Eū adecă suntū de părere, că acelū stratū saū pavimentū de mosaicū se întinde și pe sub alte supereificate ale acelūi economū.

După acestea întorcându-ne la ospătăria, unde aveamū să luămū ceva, apucarămū pe partea inferiōră a comunei, pe lângă riuulețulū ce trece cam în curmezisū, până ce dă în altulū mai mare. În acele momente îmi bātu fōrte la ochi micimea acelūi rīū și mă întrebaiū, cum se pōte, ca acea capitală se fiă esistatū numai cu atâta apă; dară curēndū reflectaiū la informațiunile date de către archeologii noștrii ardeleni la douē împrejurări de cea mai mare importanță în acēstă privință și anume 1. Că în Ulpia Trăiană se înființaseră Aquaeducte din cele mai mărețe, despre care se afla la Seivert inscripțiunea No. XL, reprodusă și de Ackner (1); 2) că circumferința acelei capitale a fostū neasēmēnatū mai largă de câtū se cređuse, de ex. până înainte cu 50—60 de anī. Astă-đi adecă e constatatū, că acea capitală cu suburbiile sale s'a întinsū jurū-împrejurū pre câte $\frac{1}{2}$ până $\frac{3}{4}$ de óră, până unde se află astă-đi comunele rurali Ohaba, Clopotiva, Suseni (Riu de mōra), pe sub minunatulū munte *Retezatu*, iară de ceea-l'altă parte până la comunele Brézova, Pesténa și Ostrovu, prin urmare preste teritoriulū Ulpiei traiane n'au cursū numai riuulețulū numitū în Grădiște Riușoru și mai la vale unde se vérsă în apa Hașegului, se numesce apa Brezebia, ci încă alte vre-o patru; prin urmare Sarmisagetusa de și lipsită de unū rīū mare, fusese totuși aprovisionată bine cu apă.

Despre pozițiunea cea tare și mărimea dată numitei capitale a Daciei ne potū da o idee încă și unele evenimente istorice adeverite de ajunsū, după care legiunile împēratulū Traian, atātu în espedițiunea primă, de la a 100, câtū și în a doua din 104 și 105 au fostū în stare să ia Sarmisegetusa *numai* cu asaltū, după luptele cele mai crunte și înfuriate, la cari au participatū chiar și femeile dace cu

(1) Numele gubernatorului provinciei care a înființatū acelea aquaeducte a fostū *C. Marius Dnisus*, tribunus laticlavialis, praefectus Leg. XIII, G.

bravura sëlbatică, care se pöte asemăna eroismului femeilorü din Cartaginea la asaltulü acesteia, prin legiunile comandate de Scipione.

Aşa capitala Daciei fusese fortificată şi înainte de a fi fostü bätutä şi luatä cu asaltü de căträ armata lui Traian, care apoi a datü ordinü să se facä unü *castrum*, precum se vede, camü de asupra propriei reşedinïi, după töte regulile strategice din acea epocä.

Din drumurile artificiale aşternute de romani atâtü impregiurulü capitalei câtü şi mai departe, se vede unulü îndatä în apropierea amfiteatrului, de unde duce prin satü înainte. Acesta, de şi coperitü cu erbä, se cunösce förte bine, şi în partea din susü fiindü täiatü la capü i se vedü straturile, din care fusese aşternutü conformü regulelorü Romei, observate la aşternerea de drumuri numite în ñilele nöstre *gosele*, adecä din patru straturi cunoscute archeologilorü sub numirile de *stratumen*, adecä petre cu varü; *rudus* sau petrişü mëruntü; *nucleus*, pämentü alesü anume spre acelü scopü, în fine *summum dorsum* sau *summa crusta*, cum amü ñice *scörta drumului*, făcutä sau din petrişü täiatü mëruntü, bună-örä, ca de mosaicü sau totü cu petrişü amestecatü cu varü, apoi bätutü şi pisatü förte bine cu mäciuge de ferü. Aşa făcute, drumurile Romei. putëü să ñinä şi douë mi de ani, érä nu ca cele din ñilele nöstre, cari nu ñinä de câtü douë-ñeci de ani. Drumulü lui Traian trasü din Banatü încöce, prin strimtörea munñilorü numiñi *Pörta de ferü*, la Sarmisegetusa, trece de aci înainte pe la comunele rurale Ostrovu, Poclisia, Cärnesci, la Totesci, Nalattia, St. Maria, érä de aici se rämure-ce prin pasulü Vulcanü în *Oltenia*, érä în stänga apucä pe valea *Streinului*, spre *Mureşiu*, unde se îmbucä cu celü de la *Deva*, care merge pe Mureşü în susü pe la Vintia şi Orda, unde se lögä cu celü trasü prin Turnu-roşu la Talmaciu Sibiü S. Sebeşu înainte, érä de la Alba-Iulia rämurindu-se în mai multe pärti, ajunge pänä susü în nordulü Transilvaniei, în apa numitä *Silvania* preste riurile *Sameşu* şi *Crişu* : (Regio Transvallum et Regio Samus).

Darä să ne întörcemü la Sarmisegetusa. După modesta mea opiniune, acea capitalä situatä întru o regiune din cele mai frumöse, fertilä şi sänätösä, a pututü să aibä, sub domnia Romei, în timpuri normale, celü

latine, din cauză că aici limba statului a fost în curs de mai multe vécuri limba latină.

În totu casul, eu nu mă îndoiesc nici unu moment, că între documentele vechi, cari se adună la Deva, se află multe de o ade-vărată valóre istorică, relativă nu numai la unu districtu, nu numai la țera întregă, ci și d'a dreptul la elementul nostru naționalu.

Temându-mă că acestu raportu alu meu a eşit și până acilea prea peste măsură lungu, mai virtos din cauză, că eu nu mă pricep a mă esprima în stilu ce-va mai lapidariu, închei cu atâta, fără a mă mai demite încă și la alte detaliuri ale esperienței făcute în acelea 10 zile, precum ar fi, între altele, visitarea băiei minerale, săpate în petró numite în inscripțiunii *Ad Aquas*, reședința familiei Corviniilor, colecțiunea de obiecte preistorice și de altele din periodul *Dacu*, care se afla la Orascia, în proprietatea domnișoarei *Sofia Torma* soră bună a profesorului Torma, damă care sacrifică de atâți ani sume considerabil pentru explorări archeologice, cu o perseveranță rară; în fine nu mă pot conteni a nu mi descoperi dorința, ca bărbatul nostru de știință să bine-voască a urmări și de aci înainte câtu se pôte mai de aprópe explorările archeologice și rezultatele colecțiunii de documente scrise din susu numita regiune a Transilvaniei.

Sibiu $\frac{1}{3}$ Martiu 1883.